

UDK 808.62 KAŠIĆ
Izvorni znanstveni članak
Primljeno 1/1990.

STJEPAN BABIĆ, HRVATSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI,
ZAGREB

JEZIK RITUALA RIMSKOGA — VAŽNA SASTAVNICA U RAZVOJU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

Autor raspravlja o mjestu Kašićeva jezika u Ritualu rimskom u povijesti hrvatskoga književnog jezika i analizom nekih tekstova zaključuje da se Kašićev jezik uklapa u njegov neprekinuti razvojni tok od 17. stoljeća do danas, da od tada u njemu nema lomova ni usjeka, nego da je taj tok cjelovit bar 350 godina i da se početak te cjeline mora pomaći bar na prvu polovicu 17. stoljeća, a podrazumijeva se i prije, samo što to prelazi okvire ove rasprave.

Povijest hrvatskoga književnog jezika već je u dobroj mjeri opisana, ali još uvijek nije tako da bi bila općenito prihvaćena ni u nekim crtama, a da ne govorimo o pojedinostima. To je i razumljivo jer bogata njegova prošlost nije još dovoljno proučena. Navest ću dva primjera, koja sam jednom prilikom već spomenuo,¹ ali koja su tako važna da ih je potrebno opet istaći, pogotovu što je jedan povezan i s ovim skupom,* a s mojom temom posebno.

Dvije se crkvene knjige na hrvatskome književnom jeziku štokavskoga tipa upotrebljavaju dva i pol stoljeća gotovo u svim hrvatskim krajevima, a ta činjenica jedva da je i spomenuta, a kamoli da je proučena i ocijenjena. Prva je *Pištrole i evangelija* Ivana Bandulavića, prvo izdanje u Mlecima 1613., a poslije je izašlo još 14 izdanja,² manje ili više redigiranih, a druga je *Ritual rimski* Bartola Kašića, prvo izdanje u Rimu 1640., a poslije je izašlo još šest izdanja.³ Kad to znamo, onda se odmah postavlja opravdano pitanje kako se može tvrditi da predstandardno razdoblje hrvatskoga književnog jezika traje sve do polovice 18. stoljeća. Teško je naime povjerovati da bi se dva i pol stoljeća mogle upo-

* Referat pripremljen za znanstveni skup Život i djelo Bartola Kašića u Zadru od 18. do 20. travnja 1991.

¹ Gundulićev jezik prema suvremenom hrvatskom književnom jeziku, Forum, god. XXVIII, knj. LVII, br. 5—6, Zagreb, 1989, str. 536. i u knjizi S. Babić, Hrvatska jezikoslovna čitanka, Zagreb, 1990, str. 281. i 282.

² U Mlecima 1613, 1626, 1640, 1665, 1682, 1699, 1718, 1739 1773, 1818, u Rijeci 1824. i 1830, u Rimu 1838. i 1840, u Zadru 1857. Podatak iz knjige K. Georgijevića, Hrvatska književnost od 16. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni, Zagreb, 1969, str. 161.

³ Senj 1824, Mleci 1827, Zagreb 1859. i 1878, Sarajevo 1887, Rim 1893. Što je između 1. i 2. izdanja proteklo gotovo 200 godina, može se tumačiti činjenicom da se jednom nabavljena knjiga mogla dugo upotrebljavati jer je tekst bio trajne vrijednosti, a sama je knjiga tehnički bila veoma solidna, tiskana je na čvrstom papiru, a vjerojatno i u većoj nakladi jer mi antikvari kažu da ni danas nije rijetka ponuda za prodaju.

trebljavati dvije važne crkvene knjige, koje bi tako odudarale od hrvatskoga književnoga jezika da ne bi imale nikakve veze s njegovim standardom, da ne bi bile njegov sastavni dio. A ako to jesu, onda nema loma polovicom 18. stoljeća jer su obje izašle u prvoj polovici 17. stoljeća.

Evo zbog toga sam uzeo navedenu temu da pokažem da je jezik Rituala rimskoga sastavni dio hrvatskoga književnog jezika i da se o njemu ne može valjano govoriti ako se takve činjenice ne uzimaju u obzir.

Hrvatski književni jezik ima neprekinut kontinuitet od prvoga pisanog spomenika, od Bašćanske ploče do danas. U to nitko ne sumnja. Problem je kad počinje kontinuitet našega današnjega književnog (standardnog) jezika: polovicom 18. stoljeća ili prije.

Kad se ističe kontinuitet od Bašćanske ploče do danas, tada se kaže da se on sastoji u leksičkom i frazeološkom sloju, a u ostalima je bitan prijelom nastao kad je potkraj 15. stoljeća ušlo u hrvatsku književnost štokavsko narječje. Tada je zapaljena ona luč koja nam svijetli i danas.

Ja bih rekao da je kontinuitet od Bašćanske ploče jači i širi nego se dosad isticalo i da je prijelom na kraju 15. stoljeća manji nego se misli. Da se to vidi, dovoljno je pogledati Pavletićevu *Zlatnu knjigu hrvatskoga pjesništva od početaka do danas*, dovoljno je čitati Marulićevo djelo *Od nasliđovan'ja Isukarstova* da se vidi da je taj prijelom slabiji i jaz plići.

No da ne odem daleko od teme, iznijet ću nekoliko teza, a onda ih potvrditi jezikom Kašićeva Rituala rimskoga i pokazati da je njegov jezik na razvojnoj crti hrvatskoga književnog jezika kao njegov sastavni dio u kojemu poslije Kašića nema jaza u razvoju, prekida kontinuiteta. Naime kad se dosad tvrdilo da je hrvatskomu književnom jeziku početak stariji od polovice 18. stoljeća, tada se isticalo da ta tvrdnja leži na uskoj osnovici, da tu *književnoga* znači *pjesničkoga*, i da to nije književni u današnjem smislu jer književni treba u sebi sadržavati i polivalentnost, tj. da se upotrebljava na više područja književno-jezične prakse.

Da bismo o tome mogli sigurnije raspravljati i bolje razumjeti neke pojave, navest ću već poznatu definiciju književnoga jezika kako ju je dao dr. Dalibor Brozović.

»Bitno je za definiciju standardnog jezika da je on autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan, koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je dotad funkcionirao samo za potrebe etničke civilizacije.«⁴

Mislim da je prevođenje Sv. pisma na jezik jedne etničke ili nacionalne formacije tipičan primjer uključivanja u međunarodnu civilizaciju. Ta mnogima narodima početak književnoga jezika i počinje tim činom. Recimo da nama ne počinje jer staroslavenski jezik pa ni hrvatskokrkvenslavenski jezik sigurno nije naš današnji književni jezik, ali bi Kašićev prijevod Sv. pisma već mogao biti, no kako nije objavljen ni bio u upotrebi, ostavimo ga po strani. To su mogle biti Bandulavićeve Pištrole i evangelijska, ali se ovom prilikom nećemo osvr-

⁴ Standardni jezik, Zagreb, 1970, str. 28.

tati ni na nj,⁵ zaustavit ćemo se samo na Kašićevu prijevodu Rituala rimskoga na hrvatski jezik. Da on znači uključivanje u međunarodnu civilizaciju, to je sigurno i da je to proširenje područja upotrebe hrvatskoga književnog jezika, i u to nema sumnje.

Drugo je na kakav je to jezik preveden Ritual rimski.

Prvo, nije na Kašićev materinski jezik. Poznato je da je Kašić bio čakavac, da je u njegovo vrijeme postajao čakavski književni jezik, Marulić je pisao jedno stoljeće prije, ali Kašić ne prevodi na čakavski nego na štokavski, na tip književnoga jezika koji postaje dominantan. To je poznata činjenica, za nas važna, kao i za povijest hrvatskoga književnoga jezika. To znači veliko proširenje štokavskoga tipa književnoga jezika u prostornome smislu jer se Ritual rimski upotrebljavao gotovo na cijelom području Katoličke crkve u Hrvata, s nekim ograničenjima na sjeverozapadnom dijelu.

Drugo, upotreba Kašićeva Rituala rimskoga znači proširenje i u vremenske smislu jer se upotrebljavao preko dva i pol stoljeća, točnije 289 godina, do izlaska Rimskoga obrednika iz 1929. godine.⁶

Sad se može postaviti pitanje koliko je to standardni jezik, koliko je to naš današnji književni jezik.

Koliko je to standardni jezik, teško je reći bez posebnih proučavanja, ali se može odmah reći da to nije ni jedan sirov štokavski govor, to je sigurno, već zato što Kašić nije bio izvorno štokavac i što su potrebe Rimskoga obrednika nadmašile izražajne mogućnosti svakoga narodnog idioma. Kašić se služio elementima i bosanskoga i dubrovačkoga govora, ali i dotadašnje književnojezične tradicije. U ovom radu ne ulazim u to pod čijim je sve utjecajima Kašić bio jer u obredniku ima veoma različitih tekstova pa je u nj mogao unijeti i već gotove tekstove iz različitih izvora i ostaviti ih nepromijenjenima ili ih više ili manje prilagoditi svojim shvaćanjima.⁷

Izostavivši takva proučavanja, a onda i ocjene u tome smislu, mogu reći da se već samim čitanjem Kašićeva teksta osjeća velika bliskost s današnjim našim književnim jezikom i da ta bliskost nije slučajna. Već sam podatak da u kalendaru Rituala rimskoga nalazimo naše današnje nazive za mjesece govori mnogo. A govore to i tekstovi kad se čitaju. Da se to vidi, dovoljno je navesti bilo koji tekst. Uzmimo npr. Zaklinjanje sa str. 14. i 15.

⁵ Njegov jezik opisala je Darija Gabrić-Bagarić u djelu *Jezik Ivana Bandulavića, franjevačkog pisca 17. vijeka*, Sarajevo, Svjetlost, 1989, ali više gramatički, nego mjesto toga jezika u povijesnom razvoju hrvatskoga književnog jezika.

⁶ Rimski obrednik, Izdan po naredbi Pape Pavla V. I pregledan brižljivošću drugih papa, a oblašču svetoga g. n. Pape Pija XI. Udešen prema zborniku kanonskog prava. Po tipskom izdanju rimskom, Zagreb, 1929. Tisak Nadbiskupske tiskare.

⁷ Taj tekst u rječniku F. Vrančića glasi:

Veruyem ù Boga Otca ßve-moguchyega, Sztvoritelya Neba i Zemlyee, ù Ifzußa Karßta ßzina nyegova yedinoga goßpodia najega koyi by zacscet od Duha ßvetoga, Rodyen od Marie diviczee, Tarpì pod Põtiem pilatom, By propeet umri, i pokopan by, Szayde na pakaal, treti daan uzkarßnu od-martvih, uzayde na nebeßaa, Sidii-na deeßnu Boga-otca Sve moguchyega Od Kude priti hochye ßuditi xivih i martvih, Veruyem ù duha ßzvetoga, ßzvetu Czrikvu katoliczanzku, Szvetih Opchinu, Odpußchyenye grihov, Meßa vzkarßenye, I xivot vicnyi Amen. Dictionarivm qvinqve noblissimarvm Evropae lingvarum, Venetiis, 1595, str. 125. i 126. Zanimljivo je usporediti i tekst Očenaša koji se navodi malo poslije u ovom članku.

Zaklinanje

Zaklinam te svaki duše nečisti, u ime Boga Oca svemogućega + i u ime Isukrsta + Sina njegova, Gospodina, i sudca našega, + i u kriposti Duha Svetoga, da otideš od ovoga stvorenja Božjega N. koje se je Gospodin naš dostojao, u Crkvu svoju svetu zvati, da se učini Crkva Boga živoga; i da Duh sveti pribiva u njemu; Po istomu Isukrstu Gospodinu našem, koji ima dojći, suditi žive, i mrtve, i svit po ognju.⁸

U izdanju iz 1827. taj tekst doslovce glasi ovako:

Zaklinjanje

Zaklinjam tebe, svaki duše nečisti, u ime Boga Otca svemogućega +, i u ime Isusa Karsta Sina njegova, Gospodina, i Sudca našega +, i u Kriposti Duha svetoga +, da otijedješ od ovoga stvorenja Božjega N., kojega Gospodin naš k'Crkvi svetoj svojoj zvatti dostojose jest, dase učini tempal Boga xivoga, i da Duh sveti pribiva u njemu. Po istomu Karstu Gospodinu našem, koi ima dochi suditi xive i martve, i svjet po ognju.⁹

U Rimskome obredniku iz 1929. taj tekst glasi:

Zakletva

Zaklinjem te, svaki nečisti duše, imenom Boga + Oca svemogućega i imenom Isusa + Krista Sina njegova, Gospodina i Suca našega, i krepošću Duha + Svetoga, da odstupiš od ovoga stvora Božjeg I., kojega se naš Gospodin dostojao pozvati k svetomu hramu svojemu, da postane hram Boga živoga i Duh Sveti da stanuje u njemu. Po istom Kristu Gospodinu našem, koji će doći suditi žive i mrtve i svijet ognjem. Amen.¹⁰

Moram istaći da taj tekst nije posebno tražen s obzirom na jezik, nego je uzet gotovo slučajno. Za ilustraciju jezika u istome smislu mogao bi biti uzet gotovo svaki odlomak bilo kojoj vrsti pripadao, npr. pjesma *Tebe Boga hvallimo* (str. 328), *Psalam 102* (str. 351), *Psalam 148* (str. 353), odlomak *Evandjelja po Luci*, 11, 14—22 (str. 363), molitva za istjerivanje đavla (str. 364), nicejsko-carigradsko vjerovanje (73. str. Kalendara) i dr.

No koliko to i jest blizak jezik, ipak to nije isti. Ako se uzme teoretska pretpostavka da samo jedna razlika čini jezični sustav drugim jezikom, a ovdje ih ipak ima više, onda je potrebno nešto reći o tome. Razlike su uočljive, ali kad se uzme da je Kašićev tekst star ravno tri i pol stoljeća, tada je to nešto sasvim drugo. S obzirom na dužinu razdoblja razlike su neznatne. Mislim da se teško može naći živ jezik koji bi se u takvu rasponu tako malo promijenio. Zato ćemo lako prihvatiti tvrdnju da je to starija faza istoga književnog jezika sa zanemarljivo neznatnim razlikama u razmjeru s vremen-skim rasponom koji obuhvaća. To je isti jezik na razvojnoj crti kojemu ne bi

⁸ Zbog gladega čitanja ovaj je tekst transkribiran prema vjerojatnom ili mogućem čitanju. Eventualne mogućnosti drukčije transkripcije ne utječu bitno na ono zbog čega se tekst navodi.

⁹ Ritual rimski utišten po naredbi S. Oca Pape Pavla Petoga a sada uzmnovan i ispravljen po prisvetomu gospodinu našem Benediktu XIV. u Mletcim MDCCC XXVII, str. 24.

¹⁰ N. dj., str. 17.

trebalo dokazivati kontinuitet i kad ne bismo znali da ga ima i materijalno dokazanim.

Bilo bi zanimljivo proučavati pojedina izdanja, ali i bez toga imamo dokaz da je kontinuitet sačuvan. Usporedimo li navedeni Kašićev tekst s današnjim, vidjet ćemo koliko je zajedničkoga. Slično je i s Apostolskim vjerovanjem. Tekst je mnogima dobro poznat u današnjem obliku pa njihovu bliskost mogu dobro osjetiti i bez svjesnoga uspoređivanja.

Virrovanye Apostosko.

Virruyem ù Bogga Occa sfemoguchiega, štvoritiegliã od neba, i od zemgliã. Iù Ifukaršta Sijna ngegovva yedinoga, Golpodinna našcega. Koyi bij zacet pò Duhusfetomu, porodjen iz Mariã Diviççã. Muccen pod Ponciom Pilatom, krijxu pribiyen, umro, i pokoppan. Sijde nãd pakao: tretyi dan uskarfnu od martvijh. Vzijde nã nebefa: šiddij ò defnu Bogga Occã sfemoguchiega. Od tudã imma doycchi, šuditi xijve, i mærtve. Virruyem ù Duhasfetoga: Sfetu Çærqvu katolicansku: Od sfetijh opcchinu: Odpusctenye od grijhã: Vskaršnutye od putti: xivõt vijcni. Amen. (Str. 14.)

U izdanju iz 1827. taj tekst doslovce glasi:

Virrujem u Boga, Otca svemoguchega, stvoritelja neba, i Zemlje. I u Isusa Karsta, Sina njegova jedinoga, Gospodina našega: koj bi zacet po Duhu svetomu, porodjen od Marie Dvice: mučen pod Ponciom Pilatom, krijxupribien, umro, i pokopan: sajde k' paklu: trechi dan uskarsnu od martvih: uzajde na nebasa, sidi o desnu Boga Otca svemoguchega: od tuda ima dochi suditi xive, i martve. Virrujem u Duha svetoga: odpuštenje grihã: puti uskarsnutje: xivot vicni. Amen. (Str. 24.)

U Rimskome obredniku iz 1929.

Vjerujem u Boga, Oca svemogućega, Stvoritelja neba i zemlje. I u Isusa Krista, Sina njegova jedinoga, Gospodina našega, koji je začet po Duhu Svetom, rođen od Marije Djevice, mučen pod Poncijem Pilatom, raspet, umro i pokopan; sašao nad pakao, treći dan uskrsnuo od mrtvih, uzašao na nebasa, sjedi o desnu Boga oca svemogućega; odonud će doći suditi žive i mrtve. Vjerujem u Duha svetoga, svetu Crkvu katoličku, općinstvo svetih, oproštenje grijeha, uskrsnuće tijela, život vječni. Amen.¹¹

Kašićev Ritual rimski veoma je pogodna knjiga za uspoređivanje jer su tekstovi u njemu trajnoga karaktera. Oni su i u originalu na latinskome jeziku dugo trajali pa nije bilo potrebe da se mijenjaju ni u prijevodima na druge jezike, mogli su se samo jezično dotjerivati i mijenjati prema jezičnom razvoju. Stoga su lake usporedbe s tekstovima iz raznih razdoblja. Bit će zanimljivo još usporediti tekst Očenaša da jasno vidimo dug neprekinuti kontinuitet.

Očenaš u rječniku Fausta Vrančića iz 1595.

Otcse nas Koyi-yešì na-Nebeših Szvetiše gyme tvoje. Pridi Kralyeštvo tvoje, Budi volya tvoya. Kako na nebu tako i na zemlyi. Kruh nas švagdanyni day nam današ. I-od-puššti naam duge naše, Kako i-mij odpuschyamo duxnikom našim. I-ne uvedi naaš u-napašt, dà ošlobodi naaš od-ašla. Amen.¹²

¹¹ Isto, str. 16. i 17. Isti je tekst i u današnjim molitvenicima.

¹² Dictionarium..., str. 127.

U Kašićevu Ritualu Rimskome iz 1640.

Oce naš, koji i na nebesih. Svetie Imme tvoje. Pridi kraglieštvo tvoje. Buddi volja tvoja, kako ne nebu, tako na zemli. Kruh našcsfakdagni daynam danas. I odpusti nam duge naše, kakono i mij odpuctamo duxnikom naffcim. I ne uvedi nas u napast: neggo nas o'flobodi odazla. Amen. (str. 14.)

U izdanju iz 1827!

Otce naš, koji jesi na nebesim: svetise ime tvoje: prijdi kraljestro (!) tvoje: buddi volja tvoja kako na nebu, tako i na zemlji. Kruh naš svakdanji daj nami danas. I otpusti nam duge naše, kako i mi otpuštamo dužnicima našim. I ne uvedi nas u napast: dalli oslobodi nas od zla. Amen. (Str. 24.)

U Rimskome obredniku iz 1929.

Oče naš, koji jesi na nebesima, sveti se ime tvoje. Dođi kraljevstvo tvoje. Budi volja tvoja, kako na nebu, tako i na zemlji. Kruh naš svagdanji daj nam danas. I otpusti nam duge naše, kako i mi otpuštamo dužnicima našim. I ne uvedi nas u napast, nego izbavi nas od zla. Amen.¹³

Tu se kontinuitet vidi ne samo po velikoj bliskosti tekstova iz razdoblja od 400 godina, nego i to što se u suvremenom tekstu Očenaša nalaze oblici koji se inače ne bi nalazili da nema toga čvrstoga kontinuiteta: imperativi *sveti se, dođi, budi*, kratka množina *duge*, zamjenica *našim* umjesto *svojim*, a možda i još što drugo (možda bi bilo *oprosti nam* umjesto *otpusti*).

To ne može biti slučajno. I nije. Kad je 1923. i 1924. godine pripreman tekst novoga Rimskoga obrednika, pojedine dijelove prevodilo je više prevoditelja, a kao predložak poslužio je i Kašićev prijevod. Govoreći o jezičnim načelima priređivanja teksta dr. Dragutin Kniewald kaže, misleći na rad komisije:

»Svi smo se složili u tome, da se naš novi prijevod ima oslanjati na prijevode starih naših obrednika...«¹⁴

I još više od toga. Misleći da je Kašićev obrednik prije imao tri izdanja, kaže:

»Ovaj naš obrednik, što ga sada pripravljamo, nije dakle ništa drugo, nego četvrto izdanje Kašićevog obrednika, jezično ispravljen prema razvitku hrvatskoga jezika.«¹⁵

Poslije se u Katoličkom listu razvila polemika treba li i koliko upotrebljavati zastarjele riječi i oblike, ali je posljedak ipak takav da i u našem današnjem tekstu ima dobrano i Kašićeva udjela.

Sve to pokazuje da na razvojnom putu hrvatskoga književnog jezika nema lomova, nema usjeka, nego da je taj put cjelovit bar 350 godina, kako pokazuje jezik Rituala rimskoga i da se stoga granica te cjeline mora pomaći bar na prvu polovicu 17. stoljeća. Dalje pomicanje te granice predmet je drugih rasprava.

¹³ N. dj., str. 17. Taj se Očenaš i danas moli jer se isti tekst nalazi i u suvremenim molitvenicima. Takav prijevod imaju i Duda-Fučak, Novi zavjet, Zagreb, 1973, str. 16. i 17. (Matej 6, 9—13), samo što umjesto otpuštamo, našim, od zla imaju otpustismo, svojim, od Zloga! U Luke 11, 2—4 (str. 139) tekst je nešto kraći i malo drukčiji pa nije za upoređivanje.

¹⁴ Katolički list, 1924, str. 317.

¹⁵ Isto, str. 39.

I da zaključim s tvrdnjom kojoj sam pristupio s unaprijednim uvjerenjem da će biti potvrđena i koju sada nakon iznesenih činjenica možemo prihvatiti: jezik Rituala rimskoga uklapa se u neprekinuti razvojni tok hrvatskoga književnog jezika od 17. stoljeća do danas i njegov je sastavni dio čije odraze nalazimo i u današnjim tekstovima.

Summary

THE LANGUAGE OF THE »RITUAL RIMSKI« — AN IMPORTANT COMPONENT OF THE DEVELOPMENT OF THE CROATIAN LITERARY LANGUAGE

The author discusses the place of Kašić's language in the »Ritual rimski« in the history of the Croatian literary language. In his analysis of some of the texts he concludes that Kašić's language forms an integral part of its continuous development starting from the seventeenth century up to the present. This development has been uninterrupted for at least 350 years, and its beginning should be shifted to the first half of the seventeenth century, probably even earlier, but this is outside the scope of this study.